

УДК 008:061.2] «189/191»

Боса Ірина Олександрівна – завідувач науково-дослідного відділу з історії книги та друкарства X – XXI ст. Музею книги і друкарства України

ORCID ID 0000-0002-1913-3482

E-mail: ls201@ukr.net

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОШИРЕННЯ ГРАМОТНОСТІ І РЕМЕСЕЛ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Анотація. Розглянуто особливості культурно-освітньої діяльності «Товариства поширення грамотності і ремесел», що діяло у Єлисаветграді наприкінці і ХІХ – поч. ХХ ст. Проаналізовано історію заснування товариства. Визначено його вплив на становлення і розвиток художньо-промислової освіти регіону. Зазначено також його роль, як першої громадської організації, яка сформувала мистецький осередок міста – «Художню секцію». Діяльність Художньої секції передбачала організацію широкого спектру культурно-масових заходів, серед яких найпоказовішим було влаштування різноманітних виставок, що в свою чергу сприяло розвитку художнього смаку серед широких верств населення як у місті, так і краї в цілому.

Ключові слова: Товариство поширення грамотності і ремесел, освіта, мистецтво, просвітницька діяльність, виставки, Єлисаветград.

Bosa Iryna – Head of the Research Department on the Books and Printing History of the X-XXI centuries. Museum of Books and Printing in Ukraine

ORCID ID 0000-0002-1913-3482

E-mail: ls201@ukr.net

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE YELYSAVETGRAD SOCIETY OF LITERACY AND CRAFTS SPREADING IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY

Summary. The article deals with the features of cultural and educational activities of the Society of Literacy and Crafts Spreading in Yelysavetgrad in the late 19th and early 20th century. The focus is on the history of the Society founding and the pedagogical search of the Ukrainian intellectuals of the time. Its influence on the forming and development of art and industrial education in the region has been determined. It is stressed that society has played a significant role in the spread of social thought, science,

culture and art in the region. Its role as the first public organization that formed the artistic environment of the city – the «Art Section» is noted. The activity of the Art Section consisted in organization of the wide range of cultural events, among which the most significant was the arrangement of various exhibitions, which in turn contributed to the development of artistic taste among wide sections of the population both in the city and in the region on the whole.

There has been noted its role as the first public organization that formed the artistic environment of the city – the “Art Section”, the members of which were the leading figures of art across Ukraine. At the Art Section there were artistic courses where practical lessons were held and lectures on art were given. The Society of Literacy and crafts disseminated information in Yelysavetgrad and thus actively promoted the craftsmanship development in the region. In addition, the Arts and Crafts School was involved in the crafts organization, the providing materials and the sale of their products. The financial organization of the artel activity was important – loans and savings departments were created for them. The company's activities were aimed not only at the quantitative expansion of this field, but also on its qualitative changes, that were carried out by organizing the publishing house for handicraft production and the presentation of artisan products at various exhibitions.

Key words: Society of Literacy and Crafts Spreading, education, art, educational activities, exhibitions, Yelysavetgrad.

Боса Ирина Александровна – заведующая научно-исследовательским отделом по истории книги и книгопечатания X – XX вв. Музея книги и книгопечатания Украины

ORCID ID 0000-0002-1913-3482

E-mail: ls201@ukr.net

КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЕЛИСАВЕТГРАДСКОГО ОБЩЕСТВА РАСПРОСТРАНЕНИЯ ГРАМОТНОСТИ И РЕМЕСЕЛ (КОНЕЦ ХІХ – НАЧАЛО ХХ СТ.)

Аннотация Рассмотрены особенности культурно-образовательной деятельности «Общества распространения грамотности и ремесел», действовавшего в Елисаветграде в конце ХІХ – начале ХХ вв. Проанализирована история основания общества. Определено его влияние на становление и развитие художественно-промышленной образования региона. Отмечено также его роль, как первой общественной организации, которая сформировала художественную среду города – «Художественную секцию». Деятельность Художественной секции проявлялась в организации

широкого спектра культурно-масових заходів, серед яких найбільш показовим було устроєння різних виставок, що в свою чергу сприяло розвитку художнього смаку серед широких шарів населення як в місті, так і в регіоні в цілому.

Ключеві слова: *Суспільство розповсюдження грамотності і ремесел, освіта, мистецтво, просвітительська діяльність, виставки, Єлисаветград.*

Під час сучасних світових глобалізаційних змін одним з ключових питань, що постає перед особою, є актуалізація її постійного навчання впродовж усього життя. Проте, як свідчать історичні реалії, українці в часи суспільних зрушень неодноразово гідно приймали виклики та творчо відповідали на них, поповнюючи національний світоглядний фонд новими ідеями. Такою відповіддю ще з середини XIX ст. було і утворення українських «Громад» та численних похідних від них громадських форм, що в умовах бездержавності українців творили підґрунтя для виховання підготовленого громадянина майбутньої власної держави.

Важливими для нашого дослідження є праці Р. Шмагала [15], в яких представлено концептуальні напрацювання щодо розвитку художньо-промислової освіти в Україні та Н. Побриченко [16], де здійснено цілісний аналіз основних напрямів, змісту і форм педагогічної і науково-просвітницької діяльності Громад в контексті суспільного руху Наддніпрянської України другої половини XIX - початку XX століття;

Джерельною базою дослідження стали річні звіти, установчі документи Товариства поширення грамотності і ремесел преса та ін. матеріали, що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області. Також значуща науково-історична інформація міститься у працях громадських діячів П. Рябкова, А. Рябінина-Скляревського, Н. Бракер. Серед сучасної краєзнавчої літератури, де розглядається діяльність Товариства та його членів слід відзначити праці таких дослідників, як О. Брояковського [17], В. Боська [18, 19, 20], Л. Куценка [21], О. Лютої [22], Ю. Матівоса [23], О. Трибуцької [24], Л. Флоретової [25], та ін.

Мета статті – на основі аналізу архівних джерел з досліджуваної проблеми, преси та літератури, висвітлити роль «Товариства поширення грамотності і ремесел» на Єлисаветградщині (сучасної Кропивниччини) у розвитку освіти дорослих, показати значення і роль педагогічних пошуків української інтелігенції.

Наприкінці XIX ст. засновником Товариства поширення грамотності і ремесел в Єлисаветграді був палкий патріот українства і гуманітарно-народницьких ідеалів, викладач Кавалерійського училища М.Ф. Федоровський [6, с. 46]. За спогадами сучасників [8, с. 6], він

намагався розвинути в суспільстві національну самосвідомість, любов до України й усього українського; за що згодом потрапив до списків неблагодійних.

Статут, яким керувалось Товариство, давав досить великий простір для його діяльності, не обмежуючи зайвою регламентацією широку ініціативу окремих його членів. Головним завданням Товариства було сприяння інтелектуальному й моральному розвитку простого люду, тому важливим компонентом практичної діяльності була освітньо-просвітницька робота серед місцевого населення. Крім широкої просвітницької діяльності, важливе місце відводилось і мистецтву. Від самого початку заснування Товариства при ньому була створена Художня секція, діяльність якої спрямовувалася на пропагування всіх видів мистецтва, що мало сприяти розвитку художнього смаку серед широких верств населення як у місті, так і в регіоні [3, с. 52].

При Товаристві діяли художні курси, на яких членами секції проводились різноманітні заняття і читались лекції з історії мистецтва для всіх бажаючих. Діяльність також проявлялась в організації широкого спектру культурно-масових заходів, серед яких найпоказовішим було влаштування різноманітних виставок [3, с. 6].

Елисаветградське товариство сприяло розвитку ремісництва у своєму краї. Крім опіки над Ремісничо-грамотним училищем, воно займалося організацією артільей ремісників, облаштуванням складів з матеріалами та збутом їх виробів. Важливого значення набула фінансова організація діяльності артільей – для них створювались позиково-ощадні відділення. Діяльність товариства була спрямована не лише на кількісне розширення цієї галузі, а й на якісні зміни у ній завдяки виданню книг про ремісничі виробництва та шляхом експонування виробів ремісників на різноманітних виставках [12, с. 6].

У той час важливою складовою частиною економічного і культурного життя елисаветградської провінції були сільськогосподарські виставки, які час від часу влаштовувалися в краї. Саме в їхніх експозиціях вперше було представлено огляд мистецьких сил міста. На цих виставках діяли ремісничо-кустарні відділи, на яких місцеві майстри, а також художники мали можливість представити свою творчість. Організацією цих відділів зазвичай займалися члени художньої секції Товариства провідні місцеві художники-педагоги: П. Р. Сорока, Ф. С. Козачинський, О. О. Осмьоркін, А. М. Нюренберг, С. І. Данишевський, І. С. Золотаревський, Г. І. Зусман, А. Є. Узловська та ін. Добираючи на виставку експонати, вони враховували, щоб вироби, які представляються, могли зацікавити жителів краю та користуватися у них подальшою потребою, а участь у виставці майстра-ремісника стало б для нього своєрідною школою, де він мав

можливість познайомитися з іншою продукцією і на її прикладі оцінити і порівняти зі своєю власною [6, с. 3]. На цих виставках працювали комісії досвідчених фахівців, які визначали якість товару та вказували на недоліки у його виробництві, а також давали поради щодо їх усунення. Таким чином приверталась увага ремісників до найбільш досконалих зразків у ремісництві, що сприяло зростанню їхнього професіоналізму, що в свою чергу впливало на якісний стан промисловості в краї [3, с. 53]. Часом ці виставки були чи не єдиною нагодою привернути увагу до досягнень у цій галузі як складової тогочасної культури. Художники через відсутність коштів із задоволенням виставляли також свої роботи на цих виставках з метою популяризації творчих досягнень.

Кустарно-художні відділи на сільськогосподарських виставках, які проходили у Єлисаветграді, завжди викликали найбільший інтерес у відвідувачів. Так, із огляду преси про VII-у сільськогосподарську виставку, яка проходила у місті 1906 р., відомо, що її організатори передбачали, що вона в економічному плані не буде вдалою через загальну економічну кризу, але щоб «не втрачати ринку», навіть якщо це призведе до збитків, вважали за необхідне представити тут ремісничий і художній відділи, які могли б зацікавити відвідувачів найбільше [6, с. 3].

Особливістю експозиції кустарного відділу VIII-ї сільськогосподарської виставки наступного, 1907 р., було те, що тут було багато нововведень, що вигідно її відрізняло від усіх попередніх виставок. По-перше, значно була розширена географія учасників: експонувались роботи кустарів із Полтави, Риги та північних губерній Росії. По-друге, всі представлені матеріали вирізнялися особливою якістю і вишуканістю. Зокрема, Полтавське земство представило велику кількість тканих виробів із льону та вовни, а також предмети гончарства. Особливу увагу привертали килими, орнаменти яких були запозичені із старовинних оригіналів, що зберігалися у музеях. У такому ж українському старовинному стилі були виконані штори, рушники, скатертини, серветки і гончарний посуд.

У художньо-ремісничих відділах Єлисаветградських сільськогосподарських виставок, які організовувало Товариство поширення грамотності і ремесел, часто експонувались роботи учнів різних професійних училищ. Іноді траплялося так, що кількісно їх експонатів було настільки багато, що навчальні заклади на виставці мали власні окремі павільйони [11, с. 5]. В огляді однієї із виставок про кустарний відділ, зокрема, писали, що в ньому приємне враження справляли художні роботи комерційного училища Бонч-Бруєвича і живописно-малярних класів Фірсовського училища. Серед представлених робіт було «багато філігранних речей, які говорили про видатні здібності учнів, хороший смак ...» [9, с. 5].

При Фірсовському народному училищі, яке заснував на честь свого покойного брата П. Фірсов, діяли живописно-малювальні класи [13, с. 3]. Як зазначалось у одному із відгуків з виставки, «Фірсовське міське училище ставило завдання практичної підготовки живописців і ці цілі, судячи з експонатів цілком досягалися» [9, с. 5]. Основними заняттями у класах було вивчення малярської та альфрейної справи, а також учні вчилися малювати вивіски [2, с. 143]. Живопис олійними й акварельними фарбами викладався на такому високому рівні, що учні могли витримати екзмени в 4-5 класи Одеської або Київської рисувальних шкіл. Однак, програма із загальноосвітніх предметів училища була занадто простою, і не давала змогу цим учням бути прийнятими навіть до 1-го класу. Відомо, що у зв'язку з цим, завідувач класів художник-педагог Аксентій Родіонович Глиняний звертався до опікунської ради училища з клопотанням просити у міській думі збільшити кількість годин на викладання загальноосвітніх предметів, а також виділити кошти на їх оплату [1, с. 3]. На черговій XI сільськогосподарській виставці, яка проходила в місті у 1910 р., Живописно-малювальні класи при Фірсовському училищі були удостоєні золотої медалі «за прекрасні учнівські роботи і хорошу постановку справи» [8, с. 3].

Членом художньої секції Товариства поширення грамотності і ремесел був викладач малювання комерційного училища Бонч-Бруєвича, один із найактивніших громадських діячів Єлисаветграда – художник Олександр Олександрович Біркін, який ініціював створення у місті художнього музею. На сторінках місцевої газети «Голос Юга» він постійно друкував детальні мистецтвознавчі статті, брав участь у роботі педагогічних з'їздів, які організовувала Академія мистецтв. Відомо також, що він виступав з доповіддю на педагогічному симпозиумі у Дрездені. Його педагогічно-освітні статті, в яких він висловлює свій погляд на художнє виховання молоді, є актуальними і сьогодні. В одній із них читаємо: «В даний час у вихованні молоді велика увага приділяється питанню художньої освіти, бачиться в цьому основа для розвитку почуттів і волі людини, на що раніше не зверталось уваги. У цьому проявляється необхідність сприяти розвитку творчих здібностей не тільки окремої особистості, але й цілої нації. Прагнучи з перших кроків розвитку людини оточити її тими обставинами, щоб все, що сприймається нею в навколишньому середовищі відповідало вимогам прекрасного. А спілкування із художніми творами, картинами, послідовне знайомство з шедеврами кращих художників виводило б молодь у світ естетичних переживань, і вирішувало б завдання інтелектуального та художнього розвитку особистості» [10, с. 3].

Окрім роботи в комерційному училищі Бонч-Бруєвича, О. О. Біркін викладав також у Ремісничо-грамотному училищі, у Вечірніх рисувальних і креслярських класах при Єлисаветградському земському реальному

училищі, а також керував художніми курсами, що діяли при заводі сільськогосподарських машин Роберта і Томаса Ельворті. Останні були засновані з ініціативи власників заводу, оскільки вони розуміли цінність освічених робітників на своєму підприємстві. Виставки робіт слухачів рисувальних курсів при заводі Ельворті анонсувалися у місцевій пресі: «Сьогодні, в аудиторії заводу Ельворті о 10 г. ранку відкривається нова виставка робіт з живопису і креслення учнів-майстрів, які відвідують Вечірні курси при заводі Ельворті. О 3-й годині в тому ж приміщенні О. Біркін зробить повідомлення про свою подорож по Дунаю і про Мюнхенський музей прикладних знань. Читання буде супроводжуватися демонстрацією туманних картин. Після читання Рада бібліотеки при заводі планує влаштувати кінематографічний сеанс. Вхід безкоштовний» [10, с. 3].

Членами художньої секції Товариства поширення грамотності і ремесел організовувалися і Ремісничо-кустарні відділи на Єлисаветградських сільськогосподарських виставках, де виставляли найкращі зразки продукції у цій сфері і водночас цим самим намагалися підтримувати існування кустарних промислів, діяльність яких у краї була під загрозою зникнення, а в деяких волостях їх і зовсім не було. На одній із таких виставок були представлені вироби Компаніївської художньо-ремісничої школи вишивки й ткацтва: рушники, серветки, скатертини та ін. вироби, і як зазначалось у пресі, ці роботи вирізнялися смаком, витонченістю та оригінальними малюнками [4, с. 3]. Ця школа була відкрита у 1900 р. для бідних верств населення. Засновницею її була відома культурна діячка та меценатка краю Наталя Аркадіївна Бракер, яка була також членом Товариства поширення грамотності і ремесел. Завдяки її діяльності у регіоні ткацька справа збереглася та набула розвитку. Діяльність ремісничої школи Н. А. Бракер передусім була спрямована на вивчення і відтворення кращих зразків вишивки і ткацтва краю, характерних для навколишніх сіл, винятково у контексті традицій. Курс навчання у школі тривав три роки. Випускниці школи мали повернутися у свої села і поширювати набуті знання та досвід. Поруч із Єлисаветградом діяли і інші школи ткацтва і вишивки, якими керували: Н. Г. Яшвіль, Є. І. Прибилюська та Н. М. Давидова.

Членами Художньої секції Товариства поширення грамотності і ремесел проводились благодійні культурно-масові заходи – благодійні вечори, художні виставки, аукціони та лекції, метою яких було зібрання матеріальної допомоги для найбільш бідних учнів гімназій та училищ. Основними джерелами коштів благодійної діяльності були: грошові збори від проведення цих заходів, пожертви окремих приватних осіб, кошти від продажу представлених художніх творів, а також членські внески. Причиною створення таких благодійних заходів була ідея підтримання матеріального стану бідних учнів.

Під опікою Товариства поширення грамотності і ремесел перебувало і Ремісничо-грамотне училище. Це училище було створене з метою, щоб учні, які закінчили міські та сільські школи, опанувавши ремісничу майстерність і ставши добрими майстрами, мали практичну професію, якою могли б заробляли собі на життя. Зокрема, у статуті училища було записано: «організувати ремісників-господарів із середовища російського (українського – І. Б.) населення, яких серед ремісників зовсім немає, і дати християнське, моральне і практичне виховання ... найбільшому класу мешканців, які, залишаючись без нагляду і засобів до життя, стали б з часом тільки в тягар суспільству» [4, с. 15].

Училище подібного типу було одним із найперших по часу заснування в тогочасній Російській імперії. Поруч із загальноосвітніми предметами, учням викладали мистецькі дисципліни. Окрім того, тут були рукодільні класи для дівчат і майстерні для хлопців. В останніх навчалися ремеслам: столярному, ковальському, слюсарному, черевичному і палітурному, подібного не було в жодному тодішньому міському або повітовому училищі. Після закінчення училища випускники могли також працювати викладачами ремесел у сільських школах.

Земський діяч П. З. Рябков зазначав, що в 1880/1881 навчальному році в цьому училищі навчалося 150 осіб. Певний час у цьому училищі викладав художні дисципліни П. Р. Крестоносцев. У програмі з рисунку основну увагу приділяли тому, щоб учні могли ознайомитися з елементарними геометричними, перспективними, стильовими та іншими видами рисунка. Одним із головних завдань було те, щоб учні, окрім механічних навичок у малюванні, мали чітке розуміння про виникнення, цілі і значення зображених ними елементів: контурів, форм і кольорів та їх сполучень, визнаючи, що рисунок й осмислене бачення предметів важливе для учня не тільки в їхньому естетичному, а й загальному розвитку. Тому з другого року навчання відбувався перехід від загальноприйнятої програми з рисунка до системи американського викладання, тобто учні набувши елементарних знань у малюванні, рисували за власним вибором предмети, які відповідали їхньому бажанню і вмінню. До цього зверталися ще й тому, що тих наочностей, які зберігалися в училищі, було недостатньо для виконання завдань програми [3, с. 77].

При цьому училищі також був організований аматорський хор і театральний гурток. Для цього гуртка спеціально була написана відомим композитором П. І. Ніщинським музична картина «Вечорниці», яку було уперше поставлено 1875 р. у Єлисаветграді. Саме в цьому самодіяльному колективі розпочалася діяльність у майбутньому видатних театралів: М. Л. Кропивницького, І. К. Тобілевича (Карпенко-Карий), М. К. Тобілевича (Садовський), П. К. Тобілевича (Саксаганський) і їх сестри М. К. Тобілевич (Садовська-Барілотті). Про різнобічність таланту М. Л. Кропивницького

писав у своїх спогадах український культурний діяч і меценат Є. Х. Чикаленко, юність якого пройшла в Єлисаветграді: «Вперше я побачив М. Кропивницького не як актора, а як маляра. Панас Саксаганський якось повів мене в клубі на сцену, і там я побачив, як Кропивницький малював декорації. Зблизька це була якась ляпанина, а здалека, при вечірнім освітленні, чудово виглядала сільська хата над річкою із зеленим садком та вербами над водою» [14, с. 200].

Софія Тобілевич також писала «У ті роки більш-менш освічені люди шукали змоги прикласти свої сили до хорошого діла і допомогти народові у справі освіти й підвищення добробуту бідних верств населення. Треба було тільки хорошого керманича, щоб покерувати цією хвилею добрих почуттів. Такими керівниками були: той самий учитель Федоровський, про якого я вище згадувала, – людина широкої освіти; подружжя Тарновських – щирі народолюбці й демократи, Павло Зелений – заслужений громадський діяч, Бородкін, Роткевич, Кефана – давні херсонські поміщики, але прості й гуманні люди, та деякі інші, а з ними й Іван Тобілевич. Іван Карпович брав найактивнішу участь і в артистичному товаристві, і в товаристві Червоного хреста. Він був не тільки дійсним членом і працівником обох товариств протягом довгих років, а й дуже часто виступав як впливова центральна фігура».

Таким чином, відкрите з ініціативи прогресивних громадських діячів міста «Товариство поширення грамотності і ремесел» відіграло значну роль у розвитку освіти дорослих, поширенні грамотності, науки, культури та мистецтва у краї. Воно стало першою громадською організацією, яка сформувала мистецький осередок міста – «Художню секцію», членами якої були провідні місцеві художники, діячі мистецтв з інших міст. При секції діяли художні курси, де проводились практичні заняття і читались лекції з мистецтва. Діяльність Художньої секції проявлялась в організації різних культурно-масових заходів, серед яких найбільшого поширення набули різноманітні виставки, що в свою чергу сприяло розвитку художнього смаку серед широких верств населення як у місті, так і в регіоні у цілому.

І зрештою, як одна з вершин самоорганізаційних процесів в Україні наприкінці XIX – поч. XX ст., у провінційному Єлисаветграді на перехресті взаємовпливів культур і синтезу мистецтв виникає феномен українського театру, який став чи не єдиним публічним осередком української культури, котрий впливав на творчі долі представників й інших видів мистецтва, передусім – образотворчого.

Література

1. В живописно-малярній школі ім. Фирсова. *Голос Юга*, 1907. 9 окт. С. 3.
2. *Весь Єлисаветград 1910. Справочная и адресная книга по г. Єлисаветграду у уезду*. Єлисаветград : М. З. Шабадаш, 1911. 200 с.

3. Елисаветградское общество распространения грамотности и ремесел, г. Елисаветград Елисаветградского уезда Херсонской губернии. *ДАКО (Держ. архів Кіровоградської обл.). Ф. 56. Оп. 1. Спр. 1. Елисаветградское общество распространения грамотности и ремесел. 1897–1912 гг. Список членов за 1912 г.* 53 арк.

4. Елисаветградское ремесленно-грамотное училище. *ДАКО (Держ. архів Кіровоградської обл.). Ф. 61. Оп. 1. Спр. 4. Отчеты о состоянии училища за 1878–1897 гг.* 112 арк.

5. *За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття / під ред. М. Грушевського.* К.: Держвидав України, 1928. Кн. 3. С. 46–49.

6. К предстоящей сельскохозяйственной Выставке. *Новая волна*, 1906. 20 апр. 4 с.

7. Люта О.М. *М.Ф. Федоровський (1838–1918). Невтомний трудівник на народній ниві.* Кіровоград : ДПУ ім. В. Винниченка, 1999. 32 с.

8. Местная жизнь. *Голос Юга*. 1910. – 25 апр. 4 с.

9. На выставке. *Голос Юга*. 1910. 26 апр. 4 с.

10. На выставке. *Голос Юга*. 1913. 19 мая. 4 с.

11. На выставке. *Новая Волна*. 1906. 22 апр. 4 с.

12. Рябков П.З. *Краткий исторический очерк Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесел. 1873–1898 г.* Елисаветград : Паровая Лито-Типография М. А. Гольденберга, 1899. 42 с.

13. Ученические выставки. *Ведомости*, 1904. 16 мая. С. 4.

14. *Чикаленко Є. Спогади (1862–1907).* Нью-Йорк, 1955. 29 с.

15. Шмагало Р. *Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структуривання, методологія, художні позиції.* Львів: Українські технології, 2005. 528 с.

16. Педагогічна й науково-просвітницька діяльність Громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина XIX- початок XX століття): дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. Побірченко Наталія Семенівна. К., 2001. 475 арк.

17. Брояковський О. Педагогічна діяльність Елисаветградської громади 70-х – початку 80-х років XIX століття. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Педагогічні науки. 2013. Вип. 120. С. 85-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_120_16

18. Босько В. М. Визначні постаті Степової Елади: до 250-річчя заснування фортеці Святої Єлисавети, міста Елисаветграда та 65-річчя утворення Кіровоградської області. В. М. Босько. Кіровоград: Інформаційна мережа. 2004. Ч.1. 376 с.

19. Босько В. Елисаветградське благодійне товариство поширення грамотності й ремесел (1873-1914). В. Босько. *Вечірня газета*. 2010. 17 липня. С. 7.

20. Босько В. Історичний календар Кіровоградщини на 2014 рік. Люди. Факти. Події. В. Босько. Кіровоград: Центр. Укр. видавництво, 2014. 259 с.

21. Куценко Л.. *Народу самосійні діти...: Українська доля Дикого поля.* Леонід Куценко; Ред. С. Л. Ковтюх. Кіровоград: Спідщина, 2005. 119 с.

22. Люта О. М. Ф. Федоровський (1838-1918): Невтомний трудівник на народній ниві. О. Люта. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1999. 30 с.

23. Матівос Ю. Перший український діяч у місті. Ю. Матівос. Вечірня газета. 2002. 4 жовтня. С. 12.
24. Трибуцька О. Наша мета – благодійність та просвіта. О. Трибуцька Молодіжне перехрестя. 2008. 21 серпня. С. 9.
25. Філоретова Л. Єлисаветградська громада. Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова. Серія 6: історичні науки. Вип. 9. К., 2011. С. 123–130.

Bibliography

1. 1. *In the Firsovs painting and craft school*. Holos Yuha. 1907. 9 Oct. S. 3. (in Russian).
2. *All Elisavetgrad 1910. Reference and address book on the city of Elisavetgrad and the region*/ Elisavetgrad: M. Z. Shabadash. 1911. 200 s. (in Russian).
3. *Elisavetgrad Society of literacy and crafts spreading, the city of Elisavetgrad, Elisavetgrad district of the Kherson province*. SAKO (State Archive of Kirovograd oblast). F. 56. Des. 1. Ref. 1 Elisavetgrad Society of literacy and crafts spreading. 1897–1912 List of members for 1912, 53 s. (in Ukrainian).
4. *Elisavetgrad's literacy and crafts vocational school*. SAKO (State Archive of Kirovograd oblast). F. 61. Des. 1. Ref. 4. Reports on the state of the school for 1878–1897. 112 s. (in Russian).
5. *For one hundred years. Material from the public and literary life of Ukraine in the 19th and early 20th centuries* / Ed. M. Hrushevsky. K. : State Publishing House of Ukraine, 1928. Book. 3. s. 46–49. (in Ukrainian).
6. For the upcoming Agricultural Exhibition. *Novaia Volna*. 1906. 20 Apr. 4 s. (in Russian).
7. Luta O. M. *M. F. Fedorovsky (1838-1918). Tireless worker in the People's Niva*. National ped Un-t them. M.P. Dragomanov. Kirovograd: GPU. V. Vynnychenko, 1999. 32 s. (in Ukrainian).
8. Local life. *Holos Yuha*. 1910. 25 Apr. 4 s. (in Russian).
9. At the exhibition. *Holos Yuha*. 1910. 26 Apr. 4 s. (in Russian).
10. At the exhibition. *Holos Yuha*. 1913. 19 May. 4 s. (in Russian).
11. At the exhibition // *Novaia Volna*. 1906. 22 Apr. 4 s. (in Russian).
12. Ryabkov P.Z. *A brief historical sketch of the Elisavetgrad Society of literacy and crafts spreading. 1873–1898*. Elisavetgrad: Steam Lito-Typography by M.A. Goldenber. 1899. 42 s. (in Russian).
13. Student exhibitions. *Vedomosti*. 1904. 16 May. 4 s. (in Russian).
14. Chykalenko E. *Memoirs (1862-1907)*. New York. 1955. 429 s. (in Ukrainian).
15. Shmahalo R T. *Art Education in Ukraine in mid XIXth mid – XXth century: structure, methodology, artistic positions*. L'vivs'ka natsional'na akademiya mystetstv. Lviv. 2005. 324 p. (in Ukrainian).
16. Pobirchenko N.S. *The pedagogical, scientific and teaching activity of Gromads in the context of social movement in Nadnipyrianska Ukraine (the second half of the XIX - the beginning of the XX century)*: avtoref. dys... d-ra ped. nauk: 13.00.01. Kyiv, 2001. 39 s. (in Ukrainian).
17. Broiakovskyi O. Pedagogical activity of the Yelisavetgrad community of the 70's and early 80's of the nineteenth century. *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]*. Ser. :

Pedahohichni nauky. 2013. Vyp. 120. S. 85-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_120_16 (in Ukrainian).

18. Bosko V. M. *Outstanding figures of Steppe Elada: to the 250th anniversary of the founding of the fortress of St. Elizabeth, the city of Yelisavetgrad and the 65th anniversary of the formation of the Kirovograd region*. Kirovohrad: Informatsiina merezha. 2004. Ch.1. 376 s. (in Ukrainian).

19. Bosko V. Elisavetgrad Society of literacy and crafts spreading (1873-1914). *Vechirnia hazeta*. 2010. 17 Jul. S. 7. (in Ukrainian).

20. Bosko V. *Historical calendar of Kirovograd region for 2014. People. Facts Events*. – Kirovohrad: Tsentr. Ukr. vydavnytstvo, 2014. 259 s. (in Ukrainian).

21. Kutsenko L.. *The people of the selfish children ...: The Ukrainian Fate of the Wild Field*; Red. S. L. Kovtiukh. – Kirovohrad: Spadshchyna, 2005. 119 s. (in Ukrainian).

22. Liuta O. M. F. *Fedorovsky (1838-1918): An indefatigable worker in the People's Fild*. Kirovohrad: RVTs KDPU im. V. Vynnychenka, 1999. 30 s. (in Ukrainian).

23. Mativos Yu. The first Ukrainian activist in the city / Yu. Mativos. *Vechirnia hazeta*. 2002. 4 Okt. 12 p. (in Ukrainian).

24. Trybutska O. Our goal is charity and enlightenment. O. Trybutska. *Molodizhne perekhrestia*. 2008. 21 Jun. S. 9. (in Ukrainian).

25. Filoretova L. Yelysavethradska hromada. *Naukovyi chasopys NPU im. Drahomanova*. Seria 6: istorychni nauky. Vyp. 9. K., 2011. S. 123–130. (in Ukrainian).

УДК 374.7(4)

Боярська-Хоменко Анна Володимирівна – кандидат педагогічних наук, докторантка кафедри дошкільної, початкової та професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

E-mail: annaboyarskahomenko@gmail.com

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В НІМЕЧЧИНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Здійснено ретроспективний історико-педагогічний аналіз процесу інституалізації освіти дорослих у Німеччині. Окреслено етапи становлення та розвитку освітніх інституцій для дорослих німців. Для кожного етапу визначено особливості освіти дорослих як у державному, так і у приватному секторі. З'ясовано відмінності у процесі інституалізації як формальної так і неформальної освіти дорослих у Німеччині на кожному з окреслених етапів. Відображено динамку зміни форм та методів навчання дорослих на різних етапах інституалізації. Виявлено чинники, що впливали на процес інституалізації освіти дорослих: державна політика, нормативно-правове забезпечення, потреби промисловості та вплив науково-технічного прогресу, потреби суспільства.